

Ungváry Rudolf

A tárgyszavak adatsere-formátuma Az OSZK-tezaurusz és a MARC-formátumok

1. Bevezető

1.1 A besorolási adatok függetlensége

A tezauruszokra vonatkozó első szabványok a múlt század 70-es éveiben jelentek meg¹, lényegében ugyanabban az évtizedben, mint amikor a besorolási adatokra vonatkozó ISBD-irányelveket közreadták². A besorolási adatok magyar szabványai valamivel később, 1979-1983 között látták meg a napvilágot³. Az említett összes szabályzat és szabvány tárgya azonban ugyanaz: az információkeresésben használandó másodlagos vagy metadatok kezelése a könyvtári/bibliográfiai gyakorlatban.

A tezaurusz-szabványokban szereplő, az általános fogalmakat megnevező deszkriptorok⁴ a tárgyak, tárgykörök, témák, a földrajzi tulajdonneveket képviselő deszkriptorok pedig a földrajzi helyek egységesített besorolási adatai. Ennek ellenére a tezaurusz-szabványok és a besorolási adatok szabványai között nincs igazi összhang. Mindkét szabványfajta készítőinek szemmel láthatóan nem volt szándékában, hogy egymás szemléletét saját előírásaikban figyelembe vegyék. A legfeltűnőbbben ez abban nyilvánul meg, hogy nincs érdemi összhang a két szabványfajta terminológiája között. A vezérszó, a deszkriptor és nemdeszkriptor, a hátra vetett értelmező és a vezérszóhoz tartozó magyarázat, a tezauruszcikk, továbbá a reláció fogalma hiányzik a besorolási adatok szabványaiból; a tételfej, a besorolási adat (és vele fajtája, az egységesített besorolási adat), a kiegészítő adat és egyéb adatelem, a besorolási tétel, továbbá az utaló fogalmának pedig a tezaurusz-szabványokban nincs nyoma – holott a felsoroltak egymás szinonimái. A vezérszó például a tezauruszcikk tételfeje, a maga a tezauruszcikk pedig tárgyszó-besorolási tétel. Mindennek az oka az alapvetően eltérő elvi kiindulásban van: a tezaurusz-szabványok készítői a másodlagos adatok állományát teljesen önállóan, a bibliográfiai tételek állományától függetlenül tárgyalták, elsősorban mint önálló információkereső nyelv szóállományát, nem pedig mint bibliográfiák és katalógusok adatállományát.

A szabványosítási folyamat nagyjából egybeesett a géppel olvasható besorolási adatsere-formátumok MARC-változatainak kialakulásával.⁵ A fenti terminológiai eltérések bizonyos mértékig ebben az esetben is megfigyelhetők. A tezauruszokra vonatkozó szabványok az egyik oldalon, a besorolási adatok adatsere-formátumai a másik oldalon két, a szóhasználatukban nem teljesen egyeztetett világot alkotnak, holott mindegyikük esetében olyan metaadatokról van szó, melyek elsődleges adatok (bibliográfiai rekordok, dokumentumrekordok, internetrekordok) hozzáférési pontjai. Azért „egyben”, mert miközben ezek az adatok egyrészt az elsődleges adatok állományában a keresés szempontjából hozzáférési pontok, a rendezés szempontjából besorolási adatok szerepét játsszák, másrészt viszont önálló szótári állományokat is alkothatnak, azaz elvileg teljesen függetlenek az elsődleges adatok, például a hagyományos és a gépi katalógusok állományaitól is.

Michael Gorman már 1967-ben, amikor a bibliográfiai szabványok nemzetközivé tételének tervezetével előállt (amiből néhány év múlva megszülettek az ISBD-szabályzatok és szabványok) pontosan megfogalmazta a lényegét: „A bibliográfiai leírás adatai függetlenek a besorolási adatoktól, ezért a bibliográfiai leírást úgy kell elkészíteni, hogy a besorolási adatokat annak alapján lehessen meghatározni.”⁶ Amiből rejtetten következik (amit sajnos ténylegesen nem fogalmaztak meg), hogy a besorolási adatok (azaz a metaadatok) állományai valójában önálló információkereső-nyelvi rendszereket alkotnak.

A besorolási adatok MARC és vele HUNMARC adatsere-formátumai az ilyen önállóan létező szótári állományok formátumai, és ebből a szempontból mindegy, hogy kapcsolódnak-e elsődleges adatokhoz és ezek adatbázisaihoz vagy sem. A szabványok közötti, ill. a tezaurusz-szabványok és a besorolási formátumok közötti összehangolatlanságok komoly terminológiai kihívást okoznak mindazoknak, akik ezeket a formátumokat a gyakorlat követelményeinek megfelelően szeretnék elkészíteni.

1.2 A besorolási adatsere-formátum fejlődése

Szemben a besorolási szabványokkal, melyekben a besorolási adat fogalmát csak a nevekre és címekre vonatkoztatva értelmezték, a MARC-formátumokban idővel egyre inkább figyelembe vették a tárgyszavakkal és deszkriptorokkal végzett tartalmi feltárás gyakorlatát; a nevekkal és címekkel összefüggésben pedig pontosan követték a bibliográfiai besorolási szabványok előírásait. Ezen túlmenően azonban a katalógizálási tapasztalatok alapján hozzátettek további megoldásokat is,

¹ A magyar tezaurusz-szabvány először 1976-ban, a második változata 1987-ben jelent meg, a vonatkozó nemzetközi szabvány megjelenése után [17].

² Az ISBD-szabvány mai állapotát lásd [9].

³ Lásd az MSZ 3440 szabványcsaládot [18].

⁴ Nyelvészeti szempontból köznevekről van szó, melyek szabványosított formái a deszkriptorok, és összességüket információkereső-nyelvi szótárban foglalnak össze.

⁵ Az első MARC-formátumot Henriette Avram (1919–2006) 1968-ban készítette el a Kongresszusi Könyvtár számára, 1973-ban lett nemzetközi szabvány. Történetét részletesen megírta [1][19]. Magyarul Sipos Márta vázolta történetét [21].

⁶ [5].

melyeket se a bibliográfiai, se a tezaurusz-szabványok (egyelőre) nem ismernek. Ennek az volt az alapvető oka, hogy a MARC-formátumok folyamatosan fejlesztették, és az elmúlt évtizedben már szinte évente aktualizálták őket (a ma mérvadónak számító besorolási MARC21 utolsó kiadásának legújabb változata 2008-ban jelent meg)⁷. Mivel a magyar tezaurusz-szabvány 1976-ban készült el (és 1987-ben aktualizálták), az MSZ 3440 család besorolási szabványai pedig 1979-83 között készültek el [18], eleve nem tartalmazhatták azt a többletet, amelyekkel az adatsere-formátum a nevekre és a tárgyszavakra vonatkozóan folyamatosan gazdagodott. A besorolási rekord adatszerkezete *lényegesen differenciáltabb* a MARC formátumban, mint bármelyik bibliográfiai vagy tezaurusz-szabványban.

A besorolási adatsere-formátumok egyrészt *több relációtípus* alkalmazását teszik lehetővé, és ezek kezelésére elmés megoldásokat is ajánlanak. Különösen figyelemre méltó az összetett magyarázatos tárgyi hivatkozások lehetősége: azaz szöveges formában is megadhatók a tárgyszavak közötti kapcsolatok. Ún. magyarázatos utalásra a magyar bibliográfiai besorolási szabványok közül van ugyan a testületi nevekre vonatkozóan egy eldugott ajánlat; a kifejezést a földrajzi nevek hozzáférési pontjaival foglalkozó, viszonylag új szabályzat [14] is tartalmazza, de jelentése nem azonos az összetett magyarázatos hivatkozásával. A tezaurusz-szabványokban ugyan a besorolási szabványokhoz képest jóval több szabványosított relációtípus szerepel, de az adatsere-formátum kínálta lehetőségek ennél is gazdagabbak.

Másrészt *több megjegyzés* alkalmazását teszik lehetővé. A besorolási szabványokban nem használják a megjegyzés fogalmát, a tezaurusz-szabványokban pedig csak egyetlen megjegyzéstípust említenek. Az adatsere-formátum megjegyzéstípusait felhasználva pontosan tájékoztatni lehet a felhasználót a téma történetéről, a kifejezés változásairól, használatának módjáról, forrásairól, törléséről stb.

Harmadrészt pontosabban szabályozzák a többnyelvű és a *más besorolási rendszerekkel való kapcsolatokat*. A besorolási formátum alapján megvalósítható a tárgyszavak és ETO-jelzetek közötti kapcsolatok kezelése is.

Tezauruszok – s velük a földrajzi nevek és tárgyszavak – vonatkozásában a MARC21 és a HUNMARC besorolási formátumok teljesen azonosak. A Köztaurusz (mely egyben az OSZK és számos más intézmény tezaurusza) ma a Geotaurusszal együtt 132.756 lexikai egységet és 56.413 ETO-jelzetet tartalmaz⁸. Szerkezete mind a MARC21, mind pedig a HUNMARC besorolási formátumával teljesen összhangban van.

A fontosabb szakkifejezések összehasonlítását az 1. táblázatot tartalmazza.

⁷ Az első adatsere-formátum az 1960-as évek második felében jelent meg, ebből alakult ki az USMARC [21], melyből a CANMARC-kal egyesítve született meg a ma érvényes MARC21 [15]. A magyar besorolási HUNMARC első változatát tervezetként Sipos Márta készítette el 1998-ban [6]. Ebből fejlődött ki a MARC21 teljes adaptációja révén a teljes magyar HUNMARC besorolási adatsere-formátum [7]. Létezik már az osztályozási rendszerek (így az ETO) számára is besorolási adatsere-formátum [16].

⁸ A Köztauruszt és a Geotauruszt a Könyvtári intézet tartja karban [22], szerkesztését a Relax tezauruszkezelő programmal végzik [20].

<i>tezaurusz-szabvány</i>	<i>besorolási szabványok</i>	<i>adatcsere-formátum</i>	<i>angol név</i>
lexikai egység	–	–	lexical unit
vezérszó	tételfej	Tételfej	heading
	–	Tárgyszó	subject heading
	–	szaktárgyszó	topical term
	–	összetett tárgyszó	extended heading
	–	főtárgyszó	subject lead element, main heading
	–	altárgyszó	subdivision heading
deszkriptor	(egységesített) besorolási alak	(egységesített) besorolási alak kitüntetett alak	descriptor preferred/established heading
nemdeszkriptor	utalói alak –	utalói alak hivatkozási alak	tracing name/tracing heading referenced name/reference heading unestablished heading
deszkriptorcikk	egységesített besorolási tétel	(egységesített) besorolási rekord	authority record
–	–	[név és cím besorolási rekord]	authoritative record
–	–	[tárgyi besorolási rekord]	subject authority record
nemdeszkriptorcikk	~ utaló	utaló	tracing
nemdeszkriptorcikk	–	hivatkozás	reference
–	–	összetett magyarázatos hivatkozás	complex reference
–	–	egazásjelölő	node label
reláció (kapcsolat)	–	–	–
[kétirányú reláció]	–	utaló	tracing
–	–	egyirányú hivatkozás	untraced reference
–	–	kétirányú hivatkozás	traced reference
–	magyarázatos utaló	utaló	tracing
hátravetett értelmező	kiegészítő adat	kiegészítő adat	additional element, qualifier
–	egyéb elem	egyéb elem	other element
–	rendszo	rendszo	?
megjegyzés	–	megjegyzés	note

2. táblázat. A tezaurusz-szabvány, a besorolási szabványok és az adatcsere-formátum terminológiája

2. A besorolási adatok ontológiájának alapfogalmai (alaptípusok)

2.1 Bevezető

A besorolási adatok ontológiáján az adatcsere-formátum teljesen általános leírását értjük. Az általános leírás alapfogalmakra épül.⁹

Az ontológia egyik alapfogalma (fogalmi alaptípusa) a besorolási tételek tételfejében szereplő névalak által megnevezett fogalom általános fogalma. Ilyen fogalmak a különböző nevek, a cím, a tárgyszó, melyeket a besorolási adatokban kitüntetett vagy utalói alakként használnak. Figyelemre méltó, hogy mindezek gyűjtőfogalmára formátumokban nincs megfelelő megnevezés. Tezauruszok és tárgyszórendszerek esetében deszkriptorokról és nemdeszkriptorokról (lexikai, szótári egységekről), átfogóbban információkereső-nyelvi szavakról beszélünk. Személy-, testületi és konferencianevek és címek esetében azonban általában nincsenek önálló kötött szótárak, melyekből ezeket a szavakat választanák, s ezért nem lehet lexikai egység a nevük. Azonban igaz, hogy információkereső-nyelvi szavak, de ez ma teljesen idegen akár a besorolási szabványok, akár a besorolási formátum terminológiai világában.

A besorolási adat átfogó névként a tételfejek fogalmaira alkalmatlan, mert többértelmű: nem csak a név-, cím- vagy szóalakot, hanem a teljes besorolási tételt is jelenti. A tételfej sem alkalmas átfogó fogalomként, mivel nem minden esetben

⁹ Az itt következő három alapfogalmat az IFLA Katalogizálási munkacsoportjának a „Besorolási rekordok funkcionális követelményei” c. tanulmánya alapján tárgyaljuk [2][3]. A munkacsoport 1998-ban tette közzé a metaadatok (katalógus-hozzáférési pontok) fogalmi modelljének elemzését, mely az ETK (Egyedítípus–Relációítípus–Tulajdonságtípus; angolul Entity–Relationship–Attribute) adatmodellen alapult. A besorolási adatok adatmodelljének alapfogalmait írták le, de ezek az alapfogalmak a besorolási adatok adatmodellen kívüli átfogó kategorizálására is alkalmasak.

tételeji szerepben van szó ezekről a felsorolt fogalmakról. A továbbiakban az átfogó fogalom megnevezésére az 'entitás' kifejezést használjuk.

Hasonló terminológiai kérdés a különféle utaló és egyéb kapcsolati mezőkben rögzített tartalom általános fogalmának a neve. A teaurusz-szabványokban ezek a relációk. A továbbiakban ennek az átfogó fogalomnak a megnevezésére a 'reláció' kifejezést használjuk.

Végül a tájékoztató, valamint a megjegyzés-adatmezőkben rögzített tartalmak általános fogalmának a megnevezésére a 'tulajdonság' kifejezést használjuk.

Ugyanakkor vannak az adatcsere-formátumnak olyan adatai is, melyek ugyan szintén tekinthetők tulajdonságoknak is, de egyben vezérlő szerepük is lehet. Ezek az entitások metaadatai.¹⁰

Összefoglalóan: mind a besorolási, mind a bibliográfiai adatcsere-formátumok entitásokból (dolgozból), tulajdonságokból és relációkból épülnek fel, és vannak rájuk vonatkozó metaadatok is. A három alapfogalom tartalma azonban a két formátumban nem azonos (például ami a bibliográfiai formátumban tulajdonság, az a besorolási formátumban entitás).

Az entitásokat a bibliográfiai adatcsere-formátumban az egységesített címek (240 mező), a besorolási adatcsere-formátumban a nevek (100, 110, 111, 651), a címek (130) és a tárgyszavak (650, 655) alkotják.

Tételejek csak entitások lehetnek.

A tulajdonságok a bibliográfiai adatcsere-formátumban az egységesített cím (240) kivételével az összes bibliográfiai adatelem (a cím és szerzőségi közléstől a megjegyzésekig) a 76X stb. mezők kivételével értékei. A besorolási adatcsere-formátumban a tulajdonságokat a megjegyzésmezők (667, 67X, 68X és 69X) képviselik.

A kapcsolatok a bibliográfiai adatcsere-formátumban a rekordkapcsolatok tételei (76X, 77X és 78X), a besorolási adatcsere-formátumban pedig a 2XX, 3XX, 4XX, 5XX és 7XX mezők tételei.

Mind a bibliográfiai, mind a besorolási adatcsere-formátumban a 008 mezőben szerepelnek az összes eddig felsorolt entitásra, tulajdonságra és kapcsolatra *vonatkozó* adatok. Ezek a besorolási adatok metaadatai. Megjegyzendő, hogy maguk a bibliográfiai és a besorolási adatok a dokumentumok és információk elsődleges, eredeti adatainak metaadatai; ennek fényében a 00X mezők értékei meta-metaadatok. Ugyancsak metaadatoknak tekinthetők az indikátorok értékei is. Szemben a 008 mező adataival, melyek entitásokra vonatkoznak, az indikátorok mind az entitásokra, mind a relációkra, mind a tulajdonságokra vonatkozhatnak (azaz nem mindig van értékük). Metaadatok továbbá a 00X (pl. a rekordhossz, a besorolási adat nyelve, típusa) és 0XX (pl. a feldolgozó intézmény) mezők adatai is.

A szerkezetet (egyben a bibliográfiai és a besorolási adatcsere-formátum ontológiájának a legfelső szintjét) az alábbiakban foglaljuk össze:

	<i>Entitás</i>	<i>tulajdonság</i>	<i>kapcsolat</i>	<i>metaadat</i>	<i>egyéb</i>
bibliográfiai	240	1XX 245 3XX 4XX 5XX 6XX 71X 72X 73X 74X 75X	76X 77X 78X	indikátorok 00X 0XX	9XX
besorolási	1XX	667 67X 68X 69X	260 360 400 500 66X 7XX	indikátorok 00X 0XX	-

1. táblázat. A besorolási formátum alaptípusainak mezői.

2.2 Az entitások

A besorolási adatcsere-formátumban az entitásoknak nyolc fajtája van: öt tulajdonnevet képvisel (személynév, testületi név, konferencianév, cím és földrajzi név), három pedig köznévet (szaktárgyszó, formai tárgyszó és kronologikus tárgyszó).

A tulajdonnevek közül a földrajzi név különleges eset: a tárgyszavak között szerepel a 151 mező értékeként, azaz ez a név mindig a dokumentum tartalmát reprezentálja, a bibliográfiai adatcsere-formátumban a 651 tárgyi melléktétel. Elvileg ugyan a bibliográfiai rekord 260 mező (Megjelenés) adatcsoportjában a **\$a** (Megjelenés/terjesztés helye) és **\$d** (Nyomda székhelye) almezőknek értékét is földrajzi nevek adják, ezekbe az almezőkbe mégsem a besorolási adatként szereplő föld-

¹⁰ Az IFLANET adatmodelljében [3] ezt a fogalmat nem tárgyalják.

rajzi nevet kell rögzíteni. Ennek oka, hogy a 260 mező almezői formális¹¹, szöveges (leíró) adatokat tartalmaznak, nem pedig kötött szótárból származó, vagy besorolási szabvány szerint meghatározott formájú adatokat.

A többi név és a cím csak a leírás nem tartalmi, hanem formális tulajdonságának szerepében jelenik meg (a 100, 110, 111 és 130 mezők értékei, melyek a bibliográfiai leírásban a főtételeket képviselő 700, 710, 711 és 730 mezők értékei). Ha ezek az utóbbiak a dokumentum tartalmát reprezentálják (tehát tárgyszavak), akkor a bibliográfiai rekordban van a részükre önálló mező tárgyi melléktétel céljára (a 6XX mezők), a besorolási formátumban nincs önálló „tárgyi” entitásstátusuk s vele mezőjük (azaz soha sem kerülhetnek a 15X mezők valamelyikébe).

Figyelemre méltó, hogy a bibliográfiai adatsere-formátumban több olyan tárgyszó típusú tulajdonság szerepel (a 656, 657, 658 és 662 mező értékei), mely entitásként (s ezáltal önálló mezőben) a besorolási adatsere-formátumban nem szerepel.

A besorolási adatsere-formátumban az összetett tárgyszavas rendszerekben a tárgyszavak négy fajtája (a négyféle altárgyszó), további négy entitásfajta képvisel: általános, kronologikus, formai és földrajzi altárgyszó. A bibliográfiai adatsere-formátumban az összetett tárgyszó a felsorolt négy altárgyszótípussal egyetemben ugyanabba a mezőbe kerül, mint a nem összetett tárgyszó, azaz nem alkot önálló tulajdonságot. Az entításokat az alábbi táblázat foglalja össze (a dőlten szereplő entítások csak a MARC21ben szerepelnek, a HUNMARCba nem lettek átvéve.¹²)

Megnevezés	hívójel		példa (megjelenített forma)
	bibliográfiai	besor.	
személynév	100, 600, 700	100	Katona József (1791–1839)
testületi név	110, 610, 710	110	Petőfi Sándor általános iskola (Zalaegerszeg)
rendezvénynév	111, 611, 711	111	Arany János centenáriumi emlékülés (1982) (Nagykőrös)
egységesített cím	130, 630, 730	130	Biblia (Újszövetség)
kronologikus tárgyszó	–	148	1905, 1710–1714, 3. század, 1945 utáni időszak, középkor
tárgyszó (tárgyszó rendszerből)	650	150	gyalogtúra, építészet, hegy, véres csütörtök (Szentpétervár) (1905)
földrajzi név	651	151	Bázel, Kórógy, János-hegy (Budapest), Szeged. Tisza Lajos körút
formai tárgyszó	655	155	regény, zenei etűd, kutatási jelentés, képeslap, mozijegy
szabad tárgyszó	653	–	rézcső, inzulinfüggést eredményező terápia, sarkányfog,
foglalkozás tárgyszó	656	–	erdészeti munkás, asztalos, könyvelő, egyetemi tanár
dokumentum célja, rendeltetése	657	–	utcai szociális gondozás, balesetelhárítás, éves leltár
oktatási (tananyag) tárgyszó	658	–	mérnökképzés, hegyi mentés, készségfejlesztés, öntészet
hierarchikus földrajzi név	662	–	Kalifornia, Los Angeles (county), Los Angeles, Kis Tokió
általános altárgyszó	–	180	globalizáció – gazdasági jelentés – 1989 – Magyarország
földrajzi altárgyszó	–	181	globalizáció – gazdasági jelentés – 1989 – Magyarország
kronologikus altárgyszó	–	182	globalizáció – gazdasági jelentés – 1989 – Magyarország
formai altárgyszó	–	182	globalizáció – gazdasági jelentés – 1989 – Magyarország

3. táblázat. A besorolási formátum entításai (összevetve a bibliográfiai megfelelőikkel és fordítva).

2.3 A relációk

2.3.1 Utaló és hivatkozás

2.3.1.1 A TERMINOLÓGIA

A teljes MARC21-nek megfelelő magyar besorolási HUNMARC elkészítése során újra kellett gondolni a MARC21 besorolási adatokra vonatkozó angol terminológia magyar megfelelőjét. A legnagyobb problémának a „tracing” és a „reference” (és a „traced” meg az „untraced”) fordítása bizonyultak, két okból.

A magyar szaknyelvben az „utaló” és a „hivatkozás” (ha a „bibliográfiai tételre való hivatkozás értelmétől eltekintünk) egymáshoz viszonyított jelentése nem jutott el odáig, hogy jelentésüket szabványban egyértelműen rögzítették volna. Ezért e két fogalom tartalma a szakmai köztudatban összemosódik. A besorolási szabványokban mindig csak az „utaló” fogalmat használják, amin vagy (és elsősorban) a „lásd” utalást értik (tezauruszokban ez a nemdeszkriptor és a deszkriptor közötti „lásd” reláció), vagy (ritkábban) a „lásd még” utalást, de csak a szövegekörnyezet alapján dönthető el, éppen melyik értelemben használatos. A hivatkozáson pedig túlnyomórészt a bibliográfiai hivatkozás értendő, noha előfordul „utalás” értelemben is. Márpedig a MARC-terminológiában pontosan megkülönböztetik a „tracing” és a „reference” fogalmakat.

A „tracing” (angol jelentése: kitézés, nyomvonal) meghatározott mezők alapján szimbolikusan, tipizált jel (pl. L, F, R) vagy megnevezés (pl. „lásd”, „névváltozat”, „földréndelt”, „utóbb”) formájában megjelenített reláció, melynek mindig létezik a fordított (inverz, visszautalós) párja (pl. H, A, ill. „lásd innen/helyett”, „eredeti neve”, „alárendelt/fajta”,

¹¹ A „formális” tulajdonság, ill. adat azt jelenti, hogy nem róluk szól a dokumentum, információ tartalma, azaz nem tartalmi értelemben írják le a rekordot. Ezekre az adatokra az jellemző, hogy leírók (szövegesek), azaz nem kötött szótárból származnak, és fölvételükre (pl. a névformátumra) besorolási szabványokban előírt szabályok.

¹² A szóban forgó mezőket a MARC21-be speciális tezauruszok szaktárgyszavainak elkülönített használata érdekében vették föl. Ezeket a tezauruszokat az Egyesült Államokon kívül alig, Magyarországon egyáltalán használják.

„előbb”). Olyan kötött reláció, melynek típusát és jelét adott mező (a 4XX, 5XX és 7XX) vezérli. Az adott mező a kapcsolódó kifejezést (név, cím, tárgyszó, jelzet) is tartalmazza.

A „reference” meghatározott mezőkben szabadon, szövegesen (magyarázatosan) megfogalmazott, rögzített és megjelölt reláció, melynek nem mindig létezik fordított (inverz) párja. Típusát ugyancsak adott mező (260, 360, 363–666) vezérli. Az adott mező a kapcsolódó kifejezést is tartalmazza.

A megnevezés formájában megadott relációtípus (pl. „korábban”) az adatszere-formátum terminológiájában nem azonos a fent ismertetett, az angol „reference” fogalmának megfelelő magyarázatos hivatkozással. Erre azért kell felhívni a figyelmet, mert a testületi nevekre vonatkozó magyar besorolási szabványban a megnevezés formájában megadott relációt magyarázatos utalásnak nevezik.¹³

2.3.1.2 AZ UTALÓ

A „tracing” nem szövegesen megfogalmazott, hanem meghatározott mezőkhöz kötött és e mezők alapján inverzével együtt automatikusan megjelenített jelű vagy nevű bináris reláció.

Kötöttsége (a „tracing”) egyrészt abban nyilvánul meg, hogy a meghatározott mező minden további magyarázat nélkül, automatikusan meghatározza, szabályozza a megjelenítendő relációtípust és annak jelét vagy megnevezését. A kötöttsége másrészt abban nyilvánul meg, hogy vagy mindig van rögzített inverz relációja is, vagy (a „lásd” kapcsolatok bizonyos eseteiben) ha nincs rögzítve, akkor relációjának inverzét mindig automatikusan meg kell jeleníteni.

Fennállhat nemdeszkriptor és deszkriptor, vagy deszkriptor és deszkriptor között, azaz a nem kitüntetett (utalói) alak és a kitüntetett (egységesített besorolási) alak, vagy a kitüntetett alak és kitüntetett alak között egyaránt, mégpedig automatikusan relációjellel vagy megnevezéssel megadva, és mindig inverz relációval együtt megjelenítve.

Ennek a nemzetközi névhasználattal összhangban levő magyar neveként a magyar besorolási adatszere-formátumban az „utalás” (ha a műveletről van szó), és az „utaló” (ha a tételről van szó) kifejezést választottuk. A 45X és 55X mezők (tracing field, utaló mező) ilyen rekordokat tartalmaznak mind a nevek és címek, mind a szaktárgyszavak esetén. A 4XX mezők a „lásd” típusú és a tezauruszok nemdeszkriptor-deszkriptor kapcsolatait, az 5XX mezők a „lásd még” típusú, és a tezauruszok deszkriptor-deszkriptor kapcsolatait tartalmazza.

Azt a tényt, hogy az utalás inverz, azaz kétirányú, az angol „traced” fejezi ki, melynek szó szerinti fordítása az „kitűzött, pontosan vezetett, nyomvonalas”. Értelemszerűen magyarra a legjobb a „kétirányú” kifejezésre fordítani. A relációelméletben az ilyen kapcsolatoknak „bináris” [=kétértékű] a neve, és lehet aszimmetrikus, mint pl a „lásd” (mivel a fordítottja pl. „lásd innen” nem ugyanaz a reláció, mint a „lásd”), és szimmetrikus, mint pl. a „lásd még”, (ha a fordítottja ugyancsak „lásd még”).

Példa utalásokra (az első esetben mindig szimbolikus relációjel, a második esetben megnevezéssel megadott relációnév szerepel):

150 ## \$akutya
550 ## \$aeb

eb **eb**
L kutya **lásd** kutya

inverzét a kezelőrendszer hozza létre:

kutya **kutya**
H eb **helyett**

150 ## \$akutya
550 ## \$aháziállat

150 ## \$aháziállás
550 ## \$akutya

kutya **kutya**
F háziállat **főlérendeltje** háziállat

háziállat **háziállat**
A kutya **alárendeltje** kutya

A fenti kapcsolatok a MARC terminológiája szerint utalások („tracing”). Az utalók csak kétirányúak lehetnek.

A 7XX mezők utalói a tételfejnek (deszkriptornak, nemdeszkriptornak) más rendszerben megfeleltethető kifejezését tartalmazzák. Ezek a rendszerből kimutató relációknak inverzét nem rögzítik, és általában nem is jelenítik meg az adott rendszerben. Ennek ellenére elvileg ezek is inverzzel rendelkező bináris relációnak tekintendők, csak inverzüket egy másik rendszer tartalmazza. Ez természetesen csak akkor van így, ha a rendszerek között megfelelő az együttműködés.

¹³ A „magyarázatos utalás” egyedül a testületi nevek besorolási szabványában (MSZ 3440/3)[18], valamint a KSZ/5 könyvtári szabályzatban [14] fordul elő, az „előbb” és „utóbb” relációk típusneveként

Például (a \$2 almezőben a Kongresszusi könyvtár tezauszának azonosítója szerepel):

```
008/11=1      [KLTE-tezausz]
150 ## $aegyenruha
750 #0 $aUniforms $2LCSH
```

egyenruha

LCSH Uniforms

A következő példában az OSZK-tezausból származó tezauscikk (= besorolási tétel) lexikai egysége (= tételfej) és a megfelelő ETO-jelzetek közötti kapcsolat látható. Ilyen értelemben a lexikai egység az ETO mutatószavának a szerepében van. Ez azt jelenti, hogy nem áll fenn tökéletes azonosság a lexikai egység és a jelzet által azonosított osztály tartalma között, a lexikai egység csupán hozzáférési pont az adott ETO-osztályhoz. (Az ETO-jelzet, tehát az osztály tartalmát részben a jelzethez tartozó magyarázat, részben pedig a jelzet hierarchiája képviseli.) A \$2 almezőben a másik rendszer HUNMARC-azonosítója („eto”) szerepel

```
008/11 o      [OSZK-tezausz]
040 ## $aoszk $bhu $fOSZK-tezausz
150 ## $aegyenruha
750 #7 $a355.14 $2eto
750 #7 $a687.152 $2eto
550 ## $a $wgruházat
550 ## $a $wrfegyveres testület
550 ## $a $wrkatona
```

egyenruha

ETO	355.14
	687.152
F	ruházat
R	fegyveres testület
	katona

Ha a kapcsolat csak egy irányban létezik, akkor angolul „untraced” a neve; ennek értelemszerűen „egyirányú” a magyar kifejezés felel meg. Az egyirányú kapcsolatoknak nincs inverz relációjuk. Ez a tulajdonság jellemezheti (de nem feltétlenül) a következő fejezetben tárgyalt hivatkozásokat.

2.3.1.3 A HIVATKOZÁS

A „reference” szövegesen – magyarázatosan – megfogalmazott kapcsolat, melyet az utalókhöz hasonlóan meghatározott mezőkben kell rögzíteni azzal a különbséggel, hogy a kapcsolat típusát, tartalmát szövegesen (akár hosszabb szöveg formájában) adják meg, és a szöveg többnyire tartalmazza a kapcsolódó kifejezést is.

Kötetlensége (az „untraced”) abban nyilvánul meg, hogy a kapcsolati mező önmagában nem határozza meg automatikusan a reláció tartalmát, ezt szövegesen kell megfogalmazni. Másrészt abban, hogy nincs feltétlenül inverz relációja, melyet meg kellene jeleníteni, tehát lehetnek egyirányúak is.

Fennállhat nemdeszkriptor és deszkriptor, vagy deszkriptor és deszkriptor között, azaz a nem kitüntetett (utalói) alak és a kitüntetett (egységesített besorolási) alak, vagy a kitüntetett alak és kitüntetett alak között egyaránt.

A nemzetközi névhasználattal összhangban levő magyar nevéül a „hivatkozás” kifejezést választottuk. A 260, 360 mezők szaktárgyszavak és földrajzi nevek, a 663–666 mezők nevek és címek esetén alkalmazandók. Ha tételről van szó, angol nevük a „reference record”, melynek eddig ugyancsak hiányzott a magyar neve: „hivatkozás(i tétel)”. A hivatkozások lehetnek kétirányúak („traced”) és egyirányúak („untraced”).

Ha a hivatkozás szövegében almező-azonosítóval adják meg a hivatkozott kitüntetett alakot, akkor összetett magyarázatos hivatkozásról (complex reference record) beszélünk. A megjelenítésben arra, hogy a bevételkor a névalakot így azonosították, például úgy lehet utalni, hogy a kifejezést egyszerű idézőjelek között tüntetik föl. Az alábbi három példa összetett magyarázatos hivatkozás. A következő fejezetben szereplő „De la...” névelőzék példája nem összetett.

Példa két irányú magyarázatos hivatkozásra nevek esetén:

```
100 1# $aMc
666 ## $aa Mc kezdetű neveket lásd még Mac alatt is (pl. MacArthur, John H.;
McArthur, John F.)
```

```
100 1# $aMac
666 ## $aa Mac kezdetű neveket lásd még Mc alatt is (pl. MacArthur, John F.;
McArthur, John H.)
```

Mc

A 'Mc' kezdetű neveket lásd még a 'Mac' alatt is

Mac

A 'Mac' kezdetű neveket lásd még a 'Mc' alatt is

Példa egy irányú magyarázatos hivatkozásra nevek esetén:

008/09=b [hivatkozási tételfej]
 100 0# \$aDe la
 666 ## \$aA „De la” kezdetű neveket a francia nyelvterülethez tartozó személyek esetében lásd a „La” alatt (pl. La Torre, Marie de); nem francia nyelvterülethez tartozó személyek esetén a „De la” kezdetű névalak a deszkriptor (De la Torre Malcas, Carlos „lásd” La Torre Malcas, Carlos de)

De la

A „De la” kezdetű neveket a francia nyelvterülethez tartozó személyek esetében lásd a „La” alatt (pl. La Torre, Marie de); nem francia nyelvterülethez tartozó személyek esetén a „De la” kezdetű névalak a deszkriptor (De la Torre Malcas, Carlos „lásd” La Torre Malcas, Carlos de)

Példa két irányú összetett magyarázatos hivatkozásra szaktárgyszavak esetén:

150 ## \$aelektromosság
 260 ## \$iAz „elektromosság” kifejezést tartalmazó lexikai egységeket lásd a \$avillamosság \$ikifejezést tartalmazó lexikai egységeknél (pl. fényelektromosság helyett fényvillamosság)
 150 ## \$avillamosság
 450 ## \$w~~xn~~na¹⁴ \$alektromosság

elektromosság

lásd Az „elektromosság” kifejezést tartalmazó lexikai egységeket lásd a „villamosság” kifejezést tartalmazó lexikai egységeknél (pl. fényelektromosság helyett fényvillamosság)

villamosság

lásd innen elektromosság

Példa egy irányú hivatkozásra (a példa esetében összetett tárgyszavakat alkalmazó rendszerben):

151 0# \$aszótár
 260 ## \$iAltárgyszóként a 'szótár' meghatározott szaktárgyszavak alatt használandó

szótár

lásd Altárgyszóként a 'szótár' meghatározott szaktárgyszavak alatt használandó

A fenti 'Mc/Mac' példa szimmetrikus, mivel mindegyik irányban ugyanaz a reláció („lásd még”), az 'elektromos/villamos' példa aszimmetrikus, mivel az egyik irányban („lásd”) nem ugyanaz a reláció, mint a másik irányban (amelyben a „lásd” ellentettje); a 'szótár' példa esetében pedig nincs inverz reláció, mivel a szaktárgyszavak alatt nem utalnak vissza erre a relációra.

2.3.1.4 UTALÓ ÉS UTALÁS

Ha a „tracing” és a „reference” kifejezéseket az egyetlen „utaló” (ill. az „utalás”) kifejezésre fordítanánk, elkennénk vele azt az alapvető különbséget, amiért a MARC21-ben erre két kifejezést alkalmaztak. A német és a francia fordításokban is következetesen megkülönböztetik a két kifejezést. Fordíthatunk volna a „kötött utalás” és „kötetlen utalás” kifejezésekkel is, de ez nem illeszkedett volna a nemzetközi szóhasználathoz. Az utalás vs. hivatkozás szópárral viszont a nemzetközi gyakorlattal összhangban oldható meg a magyar terminológia.

utaló	tracing	Verweisung	Rappel	rererencia mencionada ¹⁵
hivatkozás	reference	Beziehung/Hinweis	Renvois	referencia no mencionada

4. táblázat. Az utaló és a hivatkozás közvetlen idegen nyelvű környezete

A szakmai szóhasználatban az se egyértelmű, hogy az „utalás/utaló” és a „hivatkozás” valójában a tétel neve, nem pedig pusztán a tételen belüli kapcsolaté (pl. „lásd”), még kevésbé a tételen belüli kapcsolódó kifejezésé. Az alábbi, bekeretezett

¹⁴ A \$w vezérlő almező 0.-4. pozícióin szereplő ~~xn~~na értékei közül a 4. pozícióban szereplő a érték azt jelenti, hogy az \$a almezőben szereplő utalói alak (a nemdszkeriptor) önálló vezérszóként (önálló nemdszkeriptorcikkben) nem jelenítendő meg. A 0. pozícióban szereplő x érték jelzi, hogy a \$a almezőben utalói alak szerepel, az 1.-3. pozíciókban szereplő n értékek pedig azt jelzik, hogy ezeken a pozíciókon nincs érték (csak akkor szükségesek, ha egy további pozícióban viszont van érték). E szabályozás eredménye az „villamosság” alábbi látható megjelenítése és az „elektromosság lásd villamosság” utalás megjelenítésének elmaradása.

¹⁵ A MARC21 spanyol nemzeti változatában (IBERMARC) Mencionada, il mentioned = visszahivatkozva névalakban is említik.

példa képviseli az „egész” utalót, azaz az utalót, mint tételt, s benne elsőként az utalói tételfejt, a nemdeszkriptort mint vezérszót (P. Howard):

P. Howard *lásd* Rejtő Jenő

Az alábbi esetben a bekeretezett példa a hivatkozást, azaz a hivatkozási tételt képviseli (a „De la” a hivatkozási tételfej, a nemdeszkriptor mint vezérszó):

De la A „De la” kezdetű neveket a francia nyelvterülethez tartozó személyek esetében lásd a „La” alatt

A hagyományos bibliográfiai gyakorlat „utaló” szóhasználatában (de még a szabványokban is) homályban maradt, hogy külön-külön mi a típusneve magának a kapcsolatnak (azaz mi is a neve annak, hogy „lásd”, a „lásd még”, az „F”, az „A” stb.), mi a neve a kapcsolódó kifejezésnek, és mi a neve a kapcsolatot és a tárgyszót tartalmazó teljes tételnek. Csak a vezérszónak van a tételek belül egyértelműen megadott önálló neve: tételfej (mely viszont nem mindig utalói tételfej).

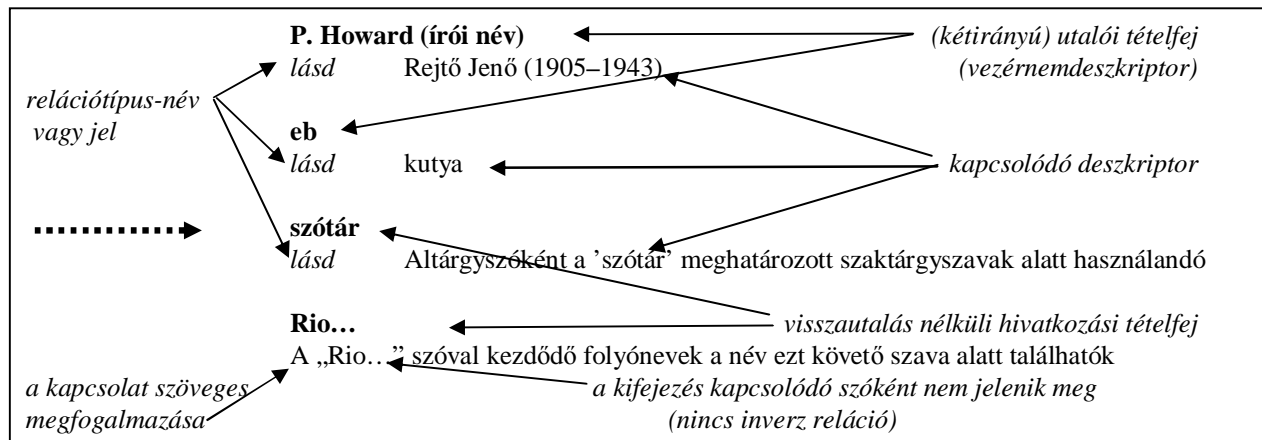
Az információkereső nyelvek szakterületén ezzel szemben az utalónak és a hivatkozásnak egyaránt a nemdeszkriptorcikk felel meg (ez a teljes tétel), ezen belül van a tételfejnek megfelelő vezérszó, a kapcsolat nevét képviselő „lásd”, a „lásd még”, az „F”, az „A” stb. relációtípus-név vagy -jel, és ezeket követi a kapcsolódó lexikai egység (a kapcsolódó nemdeszkriptorok, ill. deszkriptorok, a bibliográfiai gyakorlatban olykor jobb híján ezt/ezeket is tételfejnek nevezik: „kapcsolódó tételfej”).

Összefoglalóan a névhasználatot az 5. táblázatban foglaltuk össze.

utaló = utalói (tételfejű) rekord	formális, mindig van inverz alakja (visszaütalása), azaz kétirányú
hivatkozás = hivatkozási (tételfejű) rekord	szöveges, lehet inverz alakja, azaz nem feltétlenül kétirányú
kitüntetett alak	az egységesített besorolási adat (amelyre utalás vagy hivatkozás történhet, ill. amelyről másik kitüntetett alakra utalni lehet)
kitüntetett tételfej	kitüntetett alak vezérszóként (tételfejként)
utalói alak	az a besorolási adat, melyről kitüntetett alakra utalnak
hivatkozási alak	az a besorolási adat, amelyről hivatkoznak
utalói tételfej	utalói alak vezérszóként (tételfejként)
hivatkozási tételfej	hivatkozási alak vezérszóként (tételfejként)
utalás	az utaló által meghatározott művelet
hivatkozás	a hivatkozás által meghatározott művelet

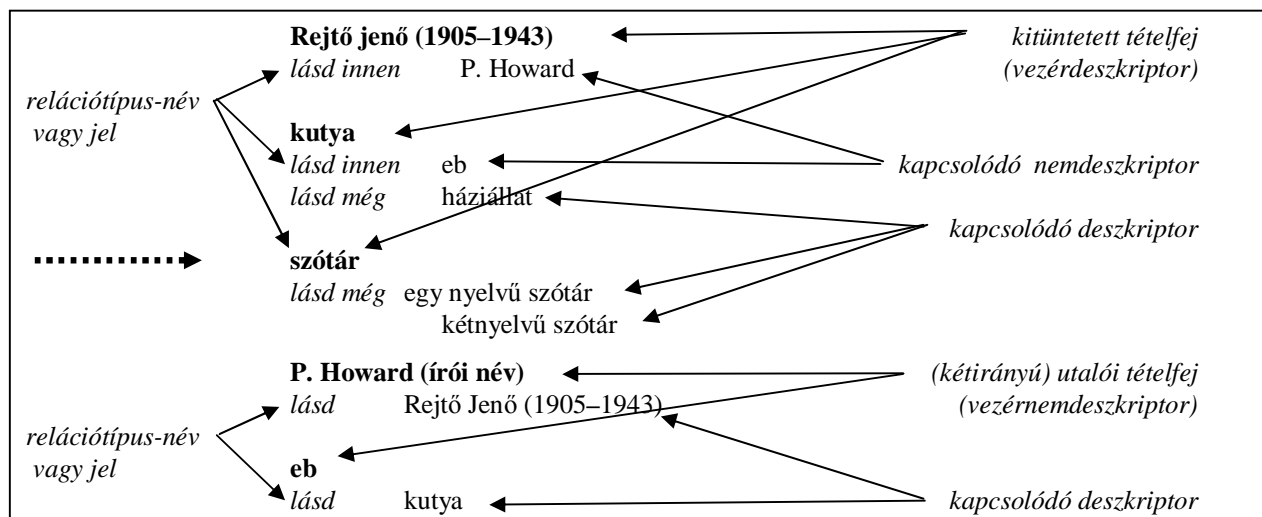
5. táblázat. Az utaló és a hivatkozás tágabb magyar nyelvű környezete

Az 1. ábrán utalói, ill. hivatkozási tételjelek esetén mutatjuk be a névhasználatot.

1. ábra. Névhasználat utalói, ill. hivatkozási tételjelek esetén

A 2. ábrán kitüntetett tételjelek esetén mutatjuk be a névhasználatot.

2. ábra. Névhasználat kitüntetett tételjelek esetén

A pontozott nyíllal jelölt két „szótár” nem azonos szaktárgyszó (lexikai egységek): az első esetben az altárgyszóként használt szótárról, a második esetben a főtárgyszóként (vagy deszkriptorként) használt szótárról van szó! A két azonos névalakú, mégis különböző státuszú lexikai egység a formátum eszközeivel akár egy rendszeren belül is kezelhető.

2.3.2 A relációtípus-választék

2.3.2.1 A KÉT HAGYOMÁNYOS RELÁCIÓTÍPUS

A besorolási adatcsere-formátum 4XX, ill. 5XX mezőiben korábban a hagyományos tárgyszórendszerekben és cédulakatalógusokban alkalmazott „lásd” és „lásd még” relációtípusok kezelésére volt csak lehetőség, ami a személynév, testületi név, konferencia-kiadvány és cím típusú besorolási adatok és egyszerű tárgyszavak közötti összefüggésekhez volt csak elég (és elég ma is). Például:

```

150 ## $aRejtő $jJenő
550 ## $aP. Howard

150 ## $akutya
550 ## $aháziállat

Rejtő Jenő
    lásd innen    P. Howard

P. Howard
    lásd    Rejtő Jenő

kutya
    lásd még    háziállat

háziállat
    lásd még    kutya

```

A „lásd” utalás első elemét (P. Howard) a tezauszokban nemdeszkriptornak, a besorolási adatok szabványaiban és az adatsere-formátumban utalói alaknak nevezik; a második elemét (Rejtő Jenő) deszkriptornak, ill. egységesített vagy kitüntetett besorolási alaknak. A „lásd még” utalás esetében a besorolási adatok szabványa kitüntetett alak, a tezausz-szabvány szerint kitüntetett alak.

2.3.2.2 AZ UTALÁSVEZÉRLŐ ALMEZŐ

A 90-es évektől kezdve a USMARC, és utódja, a MARC21 formátumba a tezauszokban használatos relációtípusok kezelésére beépítették a relációtípusok szinte korlátlan definiálásának lehetőségét.

Ezt úgy oldották meg, hogy a tételszerkezetet az opcionálisan használható \$w utalásvezérlő-almezővel egészítették ki, melynek egy karakteres értékével adható meg a relációnak a fentieknél finomabb típusa. A formátumban számos relációtípusnak megadták a vezérlő értékét, de továbbiak szabadon meghatározhatók. A generikus fölrendelt értéke például **g**, az alárendelt értéke **h**:

```

150 ## $akutya
550 ## $wg $aháziállat

150 ## $aháziállat
550 ## $wh $akutya

```

Az alkalmazott adatbázis-kezelő rendszerek a fentieket az alábbi, a tezausz-szabványnak megfelelő formában jeleníthetik meg:

```

kutya
  F háziállat

háziállat
  A kutya

```

2.3.2.3 A RELÁCIÓTÍPUSOK BŐVÍTETT VÁLASZTÉKA

A \$w utalásvezérlő almezők alapján a HUNMARC a 6. táblázatban látható relációtípusokat tartalmazza.

a \$w értéke	magyar		angol	
	szabványos jele	névvel	szabványos jele	névvel
a	E	előbb [vagy: korábbi]	NTC	earlier
b	R	utóbb [vagy: későbbi]	BTC	later
d	- [H]	rövidítése	- [UF]	acronym
	- [L]	teljes alakja	- [US]	full form
f	- [E]	alapja	- [NTC]	for
	- [R]	feldolgozása [generálandó]	- [BTC]	based
g	F	általánosabb	BTG	broader term generic
h	A	fajtája	NTG	narrower term generic
j	T	egésze	BTP	broader term partitiv
k	P	része	NTP	narrower term partitiv
l	- [≠]	lásd még más értelemben	- [RT≠]	related term in other sense
m	X	lásd még	RT	related term
p	R	eredménye	BTC	broader term causal

r	E	kiindulása	NTC	narrower term causal
s	L&	lásd ÉS	US&	use AND
t	H&	lásd innen ÉS	USF&	used for AND
u	LV	lásd VAGY	USOR	use OR
v	HV	lásd innen VAGY	USFOR	used for OR
x	L	Lásd	US	use
y	H	lásd innen	USF	use for

6. táblázat. A HUNMARC relációtipusai

Látható, hogy szerepelnek olyan relációtipusok, melyek a szabványokban nem szerepelnek (ezeknél szögletes zárójelben adtuk meg az alkalmazható szabványos jeleket).

2.3.2.4 AZ UTALÁSSZÖVEG-VEZÉRLŐ ALMEZŐ

A formátum azonban lehetőséget biztosít arra is, hogy a szabványos, és a laikus felhasználó számára kevésbé érthető relációjelek helyett általa értelmezhetőbb, természetes nyelven kifejezett relációnévvel találkozzék az on-line katalógusban. Ehhez az **\$i** utalásszöveg-vezérlő almező használható. Vele esetről-estre megadható a kapcsolat adott esetben kívánt jele vagy neve az 1XX megadott név vagy tárgyszó tételfeje és a 4XX vagy 5XX mezőben szereplő tételfej (a tezaurusz-szabvány szerinti nyelven: két lexikai egység) között. Ha a 4XX vagy 5XX mezőben előfordul a **\$i** almező, akkor nem a **\$w** vezérlő almezőnek megfelelő relációjelet, hanem a **\$i** utalásszöveg-vezérlő almezőben megadott jelet vagy megnevezést kell a kezelőrendszernek megjelenítenie. Az **i** almezőazonosító jelzi, hogy nem szabad automatikusan végrehajtani se a 4XX vagy 5XX mezők szerinti, az adott kezelőrendszerben alapértelmezésként értelmezett egyszerű „lásd” vagy „lásd még”, sem az adott kezelőrendszerben alapértelmezésként értelmezett **\$w** almező értéke szerinti relációtypus-név vagy jel megjelenítését. Például:

```
150 ## $akutya
550 ## $wg $aháziállat $iáltalánosabban, fölérendeltje

150 ## $aháziállat
550 ## $wh $akutya $ispeciálisabban, fajtája
```

A megjelenítés:

kutya

általánosabban, fölérendeltje háziállat

háziállat

speciálisabban, fajtája kutya

Az **\$i** utalásszöveg-vezérlő almezővel szabályozható például, hogy az adott könyvtári rendszerben tárgyi kivetítéshez az egyházkormányza hivatalos neve, a tartalmi feltáráshoz (szaktárgyszóként) viszont csak az egyházkormányzati típus legyen használható. Például:

```
151 ## $aKalocsai Érsekség
451 ## $wxd $aKalocsai Főegyházmegye $itárgyi kivetítés esetén
451 ## $wxb $afőegyházmegye $iszaktárgyszó esetén

151 ## $aKalocsai Főegyházmegye
451 ## $wxd $aKalocsai Érsekség $ilásd innen tárgyi kivetítés esetén
451 ## $wxb $afőegyházmegye $iszaktárgyszó esetén

151 ## $afőegyházmegye
451 ## $wyb $aKalocsai Főegyházmegye
451 ## $wyb $aKalocsai Érsekség
```

A **\$w** almező második pozícióján álló **d** értéke azt jelenti, hogy a „tárgyi kivetítés esetén” utalás mind a név, mind a tárgyszó típusú utalói szerkezetben érvényes; ha tehát a dokumentumban a Kalocsai Érsekségről vagy Főegyházmegyéről van szó, akkor a bibliográfiai rekord 610 mezőjében a Kalocsai Főegyházmegye kerül (ez a 650 mezőbe nem kerülhet). A **b** értéke viszont azt jelenti, hogy a „szaktárgyszó esetén” utalás csak tárgyszó típusú utalói szerkezetben érvényes; ha a dokumentumban a Kalocsai Érsekségről vagy Főegyházmegyéről van szó, akkor a bibliográfiai rekord 650 mezőjében a 'főegyházmegye' tárgyszó kerül. Ezekkel az **a** és **b** értékekkel adott esetben az szabályozható, hogy az adott utalás melyik mutatóban jelenjék meg. A 610 és a 650 mező mutatóit nem célszerű összekeverni, noha a jól megtervezett kezelőrendszerek opcionálisan két vagy akár több mutató egyesített megjelenítését is lehetővé kell, hogy tegyék.

A **\$w** almező első pozícióján álló **x** értéke azt jelenti, hogy a tezaurusokra jellemző L („lásd”), az **y** értéke pedig azt jelenti, hogy a tezaurusokra jellemző H („lásd innen”) relációról van szó, melyet azonban a **\$i** almezőben szereplő reláció-

névvel kell helyettesíteni („elnyomni”). Azért nem lehetett az egyszerű 450 ## \$a mezőt alkalmazni, mert akkor nem lett volna szabályozható a \$w almező második pozíciójával, hogy a szóban forgó tétel melyik mutatóban jelenjék meg.

A megjelenítés a tárgyszavak (650 mező) mutatójában:

Kalocsai Érsekség

szaktárgyszó esetén főegyházmegye

Kalocsai Főegyházmegye

szaktárgyszó esetén főegyházmegye

főegyházmegye

lásd innen Kalocsai Főegyházmegye

lásd innen Kalocsai Érsekség

A megjelenítés a tárgyi kivettítés (610 mező, vagy általában: a nevek) mutatójában:

Kalocsai Érsekség

tárgyi kivettítés esetén Kalocsai Főegyházmegye

Kalocsai Főegyházmegye

lásd innen tárgyi kivettítés esetén Kalocsai Érsekség

A \$w almező második pozíciójának fenti értékeivel lehet eleget tenni mind az adatok egységesítésének és információkereső-nyelvi/szemantikai strukturálásának, mind pedig azoknak az archívumi és régi nyomtatványtári igényeknek is, amelyek szerint ugyanannak a dolognak, helynek, testületnek, személynek stb. különféle, akár teljesen szinonim névalakjával külön-külön lehessen osztályozni és keresni. Archívumi körülmények között ugyanis jelentősége van annak, hogy adott okiratban hogyan szerepel valaminek a neve, a kutatás irányulhat kizárólag a keresett névalakot tartalmazó dokumentumra.

Például Érsekújvárnak a történelme során 17 neve volt (Érsekújvár, Neuhaus, Neuhäusel, Neu-Häusel, Neuhausel, Neuhausl, Neuheusel, Neuheuselin, Neuheusl, Neuheüsel, Neuhüssel, Neuhaüsel, Nové Zámku, Novezamki, Novum Castellum, Novum Castrum, Újvár), és az archívumi és régi nyomtatványtári feldolgozáskor mindegyiket osztályozásra használják. Ez az igény azonban a könyv, folyóirat- és repertórium feldolgozáskor nem merül fel, ott elég egyetlen egységesített besorolási alak.

Megoldhatatlan volna, hogy egy tezaurusban mindegyik deskriptor, azaz kitüntetett névalak legyen, annál kevésbé, mert áttekinthetelenséget eredményezne, ha mindegyiket például Nyitra vármegye részeként tüntetnék fel, és mindegyikhez külön-külön hozzákapcsolnák ugyanazokat a településrészeket stb. Ezért földrajzi tárgyszóként a kiválasztott deskriptorhoz (esetünkben Érsekújvár) nemdeskriptorként (utalói alakként) a 451 mezőn keresztül kapcsolják a többi névalak közül a fontosabbakat, és a bibliográfiai rekord 650 mezőjébe osztályozáskor csak a deskriptor (a kitüntetett névalak) kerül. Ugyanakkor a több névalakot a \$i almező „ekvivalens” relációnevével teljes körűen összekapcsolják egymással, és tárgyi kivettítés formájában bármelyik használható. A mutatóban való megjelenést a \$w almező második pozíciójának a (csak név/cím típusú szerkezetben), ill. b (csak tárgyszó típusú szerkezetben) értékével szabályozzák. Az alábbiakban csak néhány esetében mutatjuk be a beviteli és a megjelenítési tételeket (az 'Érsekújvár' tételfej alatt nem az összes névváltozatot soroljuk fel).

```

151 ## $aÉrsekújvár
451 ## $wxa $aNeuhaus $iekvivalens
451 ## $wxa $a Neuhäusel $iekvivalens
451 ## $wxa $aNeu-Häusel $iekvivalens
451 ## $wxa $aNeuhausel $iekvivalens
451 ## $wxa $aNeuhausel $iekvivalens
...
451 ## $wxa $aNové Zámku $iekvivalens
451 ## $wxa $aNovezamki $iekvivalens
451 ## $wxa $aNovum Castellum $iekvivalens
451 ## $wxa $aNovum Castrum $iekvivalens
451 ## $wxa $aÚjvár $iekvivalens
451 ## $wxb $aNové Zámku
451 ## $wvb $aÚjvár
551 ## $wjb $aNyitra vármegye
551 ## $wkb $aJános-major
551 ## $wkb $aMargithalma
551 ## $wkb $aNagyliget
551 ## $wkb $aÚjgúg
678 ## $aEredetileg csak a 16. sz. elején épült két vár közül a Nyitra jobbparti
neve (a bal parti Oláhújvár). A mai város területén Nyárhíd, Lék, Gúg, Györök.
falvak helyezkedtek el, melyek 1691-ben olvadtak össze Érsekújvár néven

```

151 ## \$aNové Zámku
 451 ## \$wxa \$aÉrsekújvár \$iekvivalens
 451 ## \$wxa \$aNeuhaus \$iekvivalens
 451 ## \$wxa \$aNeuhäusel \$iekvivalens
 451 ## \$wxa \$aNeu-Häusel \$iekvivalens
 451 ## \$wxa \$aNeuhausel \$iekvivalens
 451 ## \$wxa \$aNeuhausel \$iekvivalens
 ...
 451 ## \$wxa \$aNovezamki \$iekvivalens
 451 ## \$wxa \$aNovum Castellum \$iekvivalens
 451 ## \$wxa \$aNovum Castrum \$iekvivalens
 451 ## \$wxa \$aÚjvár \$iekvivalens
 451 ## \$wxa \$aÚjvár \$iekvivalens
 692 ## \$aA tételfejnek nincs tárgyszói szerepe. A róla szóló műveket az 'Érsek-
 újvár' deszkriptorral kell osztályozni
 151 ## \$aNové Zámku
 451 ## \$wya \$aÉrsekújvár

Megjelenítés a 610 mező mutatójában (csak két tételt mutatunk be):

Érsekújvár

M: Eredetileg csak a 16. sz. elején épült két vár közül a Nyitra jobbparti neve (a bal parti Oláhújvár). A mai város területén Nyárhíd, Lék, Gúg, Györök. falvak helyezkedtek el, melyek 1691-ben olvadtak össze Érsekújvár néven

ekvivalens Neuhaus
 Neuhäusel
 Neu-Häusel
 Neuhausel
 Neuhausel
 ...
 Nové Zámku
 Novezamki
 Novum Castellum
 Novum Castrum
 Újvár

Nové Zámku

M: A tételfejnek nincs tárgyszói szerepe. A róla szóló műveket az 'Érsekújvár' deszkriptorral kell osztályozni

ekvivalens Érsekújvár
 Neuhaus
 Neuhäusel
 Neu-Häusel
 Neuhausel
 Neuhausel
 ...
 Novezamki
 Novum Castellum
 Novum Castrum
 Újvár

Megjelenítés a 650 mező mutatójában:

Érsekújvár

M: Eredetileg csak a 16. sz. elején épült két vár közül a Nyitra jobbparti neve (a bal parti Oláhújvár). A mai város területén Nyárhíd, Lék, Gúg, Györök. falvak helyezkedtek el, melyek 1691-ben olvadtak össze Érsekújvár néven

H Nové Zámku [lásd innen]
 HV Újvár [lásd innen VAGY, azaz Újvár nem csak Érsekújvár utalója]
 T Nyitra vármegye [fölréndelt igazgatási területe]
 P János-major [mai résztelepülése]
 Margithalma
 Nagyliiget
 Újgúg

Nové Zámku

M: A tételfejnek nincs tárgyszói szerepe. A róla szóló műveket az 'Érsekújvár' deszkriptorral kell osztályozni

L Érsekújvár [lásd]

A fenti példákban az utalói alak (a nemdeszkriptor) önálló utalói tételben is megjelent. Mint említettük, ez a besorolási adatsere-formátum lehetőségeinek hagyományos, egyszerű alkalmazásakor nem szokásos. Ez átvezet a következő fejezetekhez.

2.3.3 Az utalói alak (a nemdeszkriptor) önállósága

2.3.3.1 HAGYOMÁNYOSAN ÖNÁLLÓ REKORDOT NEM ALKOTÓ UTALÓI ALAKOK

A 4XX mező utalói alakjai (a nemdeszkriptorok, példánkban a „P. Howard”, ill. az „eb”) hagyományosan a besorolási adatsere-formátum önálló utaló tétel tételfejeként nem jelennek meg. Például:

```
100 ## $aRejtő $bJenő [egységesített (kitüntetett) alak = deszkriptor]
400 ## $aP. Howard [utalói alak = nemdeszkriptor]

150 ## $akutya [egységesített (kitüntetett) alak = deszkriptor]
550 ## $aeb [utalói alak = nemdeszkriptor]
```

A megjelenítéskor viszont csak az utaló tétel jelent meg, a kitüntetett alaknál az utalói alakot nem jelenítették meg:

P. Howard

lásd Rejtő Jenő

Rejtő Jenő [hagyományosan hiányozhat a „lásd innen P. Howard” inverz utalás]

lásd innen P. Howard

eb

lásd kutya

kutya [hagyományosan hiányozhat a „lásd innen eb” inverz utalás]

lásd innen eb

Ez a gyakorlat jellemzi részben még ma is a név és cím típusú, valamint a nem tezaurszokból származó tárgyszó típusú utalói adatokat.

2.3.3.2 HAGYOMÁNYOSAN ÖNÁLLÓ REKORDOT ALKOTÓ HIVATKOZÁSI ALAKOK

Noha hagyományosan a 4XX „mezőkbe kerülő utalói alakok (nemdeszkriptorok) nem alkotnak önálló utalói rekordokat, ennek ellenére nem törvénytörvényes, hogy a nemdeszkriptor a besorolási formátum szerint eleve nem lehet önálló rekordban tételfej. A 260, 664 és 666 mezőkbe kerülő összetett és nem összetett magyarázatos hivatkozások (ill. inverz reláció esetén utalások) már a korai adatsere-formátumban önálló tételt alkottak, melyben a tételfej nemdeszkriptor, mégpedig hivatkozási vagy utalói státusban.

Példa név típusú önálló utalói tételre (a 008 mező 9. pozícióján megadott **c** érték jelzi az önálló utalói tételfejt):

```
008/09=c [utalói tételfej]
100 1# $aMarc
664 ## $aLásd vagy $bMarc, Franz (1880–1916) $afestőt, vagy $bMARC (szabvány) $a
adatsere-formátumot, vagy $bMarc (TV-sorozat) $apopzenei televíziós sorozatot

008/09=a [kitüntetett tételfej]
100 1# $aMarc, $jFranz $d1880–1916
400 1# $wnnnb $aMaarc

008/09=a [kitüntetett tételfej]
150 1# $aMARC $cszabvány
400 1# $wnnnb $aMarc

008/09=a [kitüntetett tételfej]
150 1# $aMarc $gTV-sorozat
400 1# $wnnnb $aMarc
```

A \$w almező 4. pozícióján szereplő **b** érték jelzi, hogy nem megjelenítendő, a 664-es mező tartalma jelenítendő meg.

Megjelenítés:

Marc

Lásd vagy „Marc, Franz (1880–1916)” festőt, vagy „MARC (szabvány)” adatsere-formátumot, vagy „Marc (TV-sorozat)” popzenei televíziós sorozatot

Marc, Franz (1880–1916)

MARC (szabvány)**Marc (TV-sorozat)**

Példa tárgyszói önálló hivatkozási tételre (a 008 mező 9. pozícióján megadott **b** érték jelzi az önálló hivatkozási tételre):

008/09=b [hivatkozási tételfej]

151 0# \$aCape...

260 ## \$iAz angol nevű \$aCape \$ikezdetű fokokat lásd a „Cape” névrészt követő földrajzi nevek magyar megfelelőinél

Megjelenítés:

Cape...

lásd Az angol nevű „Cape” kezdetű fokokat lásd a „Cape” névrészt követő földrajzi nevek magyar megfelelőinél

2.3.3.3 A TEZAUROSZOKBÓL SZÁRMAZÓ ÖNÁLLÓ REKORDOT ALKOTÓ UTALÓI ALAKOK

A tezaurusz-szabványban (és a gyakorlatban elkészült tezauruszokban) kezdettől fogva önálló nemdeszkriptorcikket (a besorolási adatcsere-formátum nyelvén: utalói tételt) alkottak a nemdeszkriptorok (az utalói alakok). Ráadásul a nemdeszkriptor-deszkriptor kapcsolatoknak (az „utalásoknak”) sem egyetlen, „lásd” típusa létezik, hanem három:

„lásd” amikor egy nemdeszkriptor helyett egy másik deszkriptor használandó

„lásd VAGY” amikor egy nemdeszkriptor helyett vagylogosan kettő vagy annál több deszkriptor használandó

„lásd ÉS” amikor egy nemdeszkriptor helyett együttesen két vagy három deszkriptor használandó

A \$w utalásvezérlő almező bevezetésével ezek a relációtipusok is meghatározhatók a besorolási adatcsere-formátumban. A 2. táblázatban az utolsó hat képviseli ezeket.

Például (a 008 mező 9. pozícióján megadott **c** érték határozza meg, hogy utalói tételfej):

008/09=c

150 ## \$aeb [tételfej: utalói alak = nemdeszkriptor]

450 ## \$wx \$akutya [kitüntetett alak = deszkriptor]

008/09=a

150 ## \$akutya [tételfej: egységesített (kitüntetett) alak = deszkriptor]

450 ## \$wy \$aeb [utalói alak = nemdeszkriptor]

Megjelenítés a tezaurusz-szabvány relációjeleivel:

eb

L kutya [azaz: lásd]

kutya

H eb [azaz: lásd innen/helyett]

2.3.3.4 AZ ÖNÁLLÓ MARC-REKORDOT ALKOTÓ UTALÓ OKAI

Annak, hogy az utalói alakoknak is önálló utaló tételekben kell megjeleníteniük, alapvető oka, hogy az utalói alakoknak is vannak tulajdonságaik, melyeket a besorolási adatok állományában tárolni kell tudni.

Az utalói alakok ugyanis – különösen tárgyszavak esetén – csak ritka esetben valódi szinonimák. Többnyire olyan kifejezések, melyeket valamilyen okból, és gyakran csak átmenetileg nem célszerű kitüntetett alakként szerepeltetni.

Önálló szemantikai jelentésük van, adott esetben utalói használatukra szabályok, megszorítások vonatkozhatnak, kezelésüknek története, névalakjuknak változásai lehetségesek, akár ETO-jelzetek mutatószavai is lehetnek, és ETO-jelzetük nem azonos a deszkriptoruk (a kitüntetett alak) ETO-jelzetével. Ezért nevezik az ilyen nemdeszkriptorokat kváziszinonimáknak.

Mindebből következik, hogy számos esetben terminológiai, használati, forrás, változás és történeti megjegyzéseket kell kapcsolni hozzájuk, és a 005, a 008 és például a 040 mező metaadatai is tartoznak hozzájuk.

Ha például egy utalói névalak megváltozik, a változást a rekordfej 005 pozícióján a megfelelő értékkel jelezni kell, és a 688 „Megjegyzés az alkalmazás történetéről” mezőben szövegesen magyarázni célszerű.

Például:

000/05=c [a rekord állapota: javított/módosított]

150##\$akatonai topográfiai térkép

450##\$wx \$atopográfiai térkép

750##\$a623.644 \$2eto

670##§i28/1992 HM rendelet; LXXXVI./1996 törv. §cUR

680##§iAz 1989 előtti évtizedekben különböztették meg a katonai és a polgári felhasználás céljából kiadott topográfiai térképeket

688##§i2002-ig deskriptor volt. Rekordjai átosztályozva a „topográfiai térkép” deskriptorhoz

katonai topográfiai térkép

ETO 623.644

M: Az 1989 előtti évtizedekben különböztették meg a katonai és a polgári felhasználás céljából kiadott topográfiai térképeket

Vált.: 2002-ig deskriptor volt. Rekordjai átosztályozva a „topográfiai térkép” deskriptorhoz

Forrás: 28/1992 HM rendelet; LXXXVI./1996 törv. (UR)

lásd topográfiai térkép

Önálló utaló tételekben való szerepeltetésük másik oka az előző „Utalásszöveg-vezérlő almező” c. fejezetben mondatból következik: a besorolási adatok két vagy több fajta mutatóban való megjelenítéséhez a \$w utalásvezérlő almezőt kell alkalmazni, amiből eleve következik, hogy az ilyen utalói névalakok önálló utalótételeket alkotnak.

Az önálló utalótételek további példáit a következő fejezet láthatjuk, ahol a besorolási adatok tulajdonságairól lesz szó.

3. A tulajdonságok

Az entitások tulajdonságait a rekordazonosító (001), a rekorddal való utolsó művelet dátuma és időpontja (005), továbbá a rendszerellenőrző szám (035) és a rekord forrása (040), valamint a megjegyzésmezők alkotják.

Az utóbbiak a besorolási adatok használatát és kezelését hivatottak támogatni szöveges formában, és mint ilyenek, rendkívül jelentős gyakorlati szerepet játszanak. A megjegyzések többsége fokozatosan, az adatok használatával és kezelésével nyert tapasztalatok, afféle leszűrt tanulságok eredményeként növekednek. A jól működő besorolási rendszerekben egyre több megjegyzés keletkezik. Az alábbi tulajdonságokra vonatkoznak:

- a tételfej jelentésére (680) és a terjedelmébe eső dolog (többnyire földrajzi név) történetére (678),
- használatára (691),
- eredetére (670, 675), változásaira (688) és törlésére (682), továbbá
- technikai és egyéb körülményeire (667, 681, 690, 692) vonatkoznak.

Hívójel	megnevezés	megjelenítés	MSZ 3418	Megjegyzés
667	Megjegyzés belső használatra.	Belső:	–	Szerkesztési megjegyzések, szubjektív észrevételek
670	Megjegyzés a tárgyi kifejezés forrásáról	Forrás:	–	Forrás adata
675	Megjegyzés egyéb adatforrásról.	Egyéb forr.:		Felhasznált (relevánsnak látszó), de információt nem tartalmazó forrás
678	Életrajzi vagy igazgatástörténeti megjegyzés	Tört.:	–:	Életrajzi, történeti és egyéb információk összegzése
680	Nyilvános általános megjegyzés	M:	M:	Meghatározás vagy magyarázat a jelentésről
681	Megjegyzés a hivatkozási példaként használt besorolási adatról.	Példa:	–	Megjegyzés a példaként idézett tételfejről
682	Megjegyzés a besorolási adat törléséről (ha van értéke, akkor a rekordfej 05. pozícióján a kód értéke „d”)	Törlés:	–	Törlésre vonatkozó megjegyzés
691	Megjegyzés a használatról	H:	–	Használati előírás, javaslat
688	Megjegyzés az alkalmazás történetéről	Vált.:	–	Módosításokra vonatkozó megjegyzés
690	Megjegyzés a besorolási adat létrehozójáról, módosítójáról	Szerkesztő:	–	A rekord készítőjére vonatkozó megjegyzés
692	Megjegyzés a felvétel körülményeiről	Megj. a felvételtől:	–	

5. táblázat. A HUNMARC megjegyzéstípusai.

Például:

100 1# \$aGulyás \$jOttó \$d1932-1988
 667 ## \$aMatematikus, BME; a másik Gulyás Ottó 1946- \$cHZs
 670 ## \$aPIM Magyar életrajzi index
 675 ## \$aA halálozás éve személyes közlés (adatközlő a személy volt munkahelye - OMSZ) \$cSzJ

Gulyás Ottó (1932–1988)

Belső: *Matematikus, BME; a másik Gulyás Ottó 1946– (HZs)*

Forrás: *PIM Magyar életrajzi index*

Egyéb forr.: *A halálozás éve személyes közlés (adatközlő a személy volt munkahelye - OMSZ) (SzJ)*

151 ## \$aAbdalóc
 451 ## \$wy \$aEdlitz in Burgenland
 451 ## \$wy \$aHobdelci
 451 ## \$wv \$aEdlitz
 551 ## \$wj \$aDeutsch-Schützen Eisenberg
 551 ## \$wj \$aSzombathelyi járás
 678 1# \$a1971-ben Csejke (Eisenberg an der Pinka), Németlövő (Deutsch Schützen), Pokolfalu (Höll) és Pószaszentkatalin (Sankt Kathrein im Burgenland) helységekkel egyesítve Deutsch Schützen-Eisenberg (Németlövő-Csejke) néven, ettől kezdve kataszteri helység (résztelepülés)

Abdalóc

Tört.: *1971-ben Csejke (Eisenber an der Pinka), Németlövő (Deutsch Schützen), Pokolfalu (Höll) és Pószaszentkatalin (Sankt Kathrein im Burgenland) helységekkel egyesítve Deutsch Schützen-Eisenberg (Németlövő-Csejke) néven, ettől kezdve kataszteri helység (résztelepülés)*

H Edlitz in Burgenland

Hobdelci

HV Edlitz

T Deutsch-Schützen Eisenberg

Szombathelyi járás

150 ## \$asztélé
 550 ## \$wg \$aemlékoszlop
 550 ## \$wp \$ahatárkő
 550 ## \$wp \$asíremlék
 550 ## \$wm \$adombormű
 680 ## \$iFaragott, vésett jelekkel vagy feliratokkal, gyakran ábrázolásokkal is ellátott nagyméretű kőtábla, kő- vagy ritkábban faoszlop, többnyire emlékműnek, síremléknek, terület határainak jelölésére, városalapítás, győzelmes csaták emlékének megörökítésére emeltek
 691 ## \$iPéldául az Akszúmi sztélék, Hammurapi törvényoszlopa stb. esetén használandó. A Rosettai-kő esetén osztályozásra a párhuzamos szövegű dokumentum is felhasználandó

sztlé

M: *Faragott, vésett jelekkel vagy feliratokkal, gyakran ábrázolásokkal is ellátott nagyméretű kőtábla, kő- vagy ritkábban faoszlop, többnyire emlékműnek, síremléknek, terület határainak jelölésére, városalapítás, győzelmes csaták emlékének megörökítésére emeltek*

H: *Például az Akszúmi sztélék, Hammurapi törvényoszlopa stb. esetén használandó. A Rosettai-kő esetén osztályozásra a párhuzamos szövegű dokumentum is felhasználandó*

F emlékoszlop [generikus fölérendeltje]

R határkő [rendeltetése]

síremlék

X dombormű [egyéb rokonsága]

000/05=d [a rekord állapota: törölt]

150 ## \$aalgebra, elemi

682 ## \$iA vesszővel hátravetett jelzőjú kifejezés helyett az előre vetett \$aelem algebra \$iformájú kifejezés használandó, mivel a vesszős hátravetés nem szabványos forma tezaszban

algebra, elemi

Módosítás: *Vesszővel hátravetett jelzőjű kifejezés helyett az előre vetett „elemi algebra” formájú kifejezés használandó, mivel a vesszős hátravetés nem szabványos forma tezauruszban*

A 4XX, és különösen a 45X mezőben szereplő utalói alak önálló mutatótételét többek között az is indokolja, hogy ha például egy utalói névalak megváltozik, a változást a rekordfej 005 pozícióján a megfelelő értékkel jelezni kell, és a 688 „Megjegyzés az alkalmazás történetéről” mezőben szövegesen magyarázni célszerű.

000/05=c [a rekord állapota: javított/módosított]
 150 ## \$atudománytan
 450 ## \$wx \$abibliometria
 450 ## \$wx \$atudományelmélet
 450 ## \$wx \$atudományfilozófia
 450 ## \$wx \$atudományszociológia
 680 ## \$iA tudományszociológia (sociology of science), a tudományelmélet (Wissenschaftstheorie), a tudományfilozófia (philosophy of science) vagy a tudománymetria értelmében használt kifejezés. A volt Szovjetunióban előnyben részesített kifejezés a tudomány tervezhetőségének jegyében
 688 ## \$i2008-ig a tudományelmélet deskriptora volt. Rekordjai átosztályozva a „tudományelmélet”, ill. a „tudományfilozófia” deskriptorokhoz
 691 ## \$iFichte tudománytana esetén a "tudományfilozófia" használandó

tudománytan

M: *A tudományszociológia (sociology of science), a tudományelmélet (Wissenschaftstheorie), a tudományfilozófia (philosophy of science) vagy a tudománymetria értelmében használt kifejezés. A volt Szovjetunióban előnyben részesített kifejezés a tudomány tervezhetőségének jegyében*

H: *Fichte tudománytana esetén a "tudományfilozófia" használandó*

Vált.: *2008-ig a tudományelmélet deskriptora volt. Rekordjai átosztályozva a „tudományelmélet”, ill. a „tudományfilozófia” deskriptorokhoz*

LV bibliometria [lásd]
 tudományelmélet
 tudományfilozófia
 tudományszociológia

000/05=c [a rekord állapota: javított/módosított]
 150 ## \$amultikultúra
 450 ## \$wx \$amultikulturalitás
 688 ## \$i2002-ig deskriptor volt. A multikulturalitás valamivel tágabb fogalom, nem célszerű mindkettőt kitüntetett névalakként szerepeltetni, Rekordjai áttéve a „multikulturalitás” deskriptorhoz

multikultúra

Vált.: *2002-ig deskriptor volt. A multikulturalitás valamivel tágabb fogalom, nem célszerű mindkettőt kitüntetett névalakként szerepeltetni, Rekordjai áttéve a „multikulturalitás” deskriptorhoz*

L multikulturalitás [lásd]

000/05=c [a rekord állapota: javított/módosított]
 150 ## \$aaddikció
 450 ## \$wx \$aszenvédélybetegség
 688 ## \$i2002-ig névalakja. addiktio

addikció

Vált.: *2002-ig névalakja: addictio*

L szenvedélybetegség [lásd]

A megjegyzések hiánya az addigi tárgyszójegyzékekből és tezauruszokból azzal magyarázható, hogy amikor megszülettek, a besorolási adatcsere-formátum még kevésbé volt ismert, mint ma. Az on-line mutatókból is azért hiányzik, mert a könyvtári rendszerek alkalmazásba vételekor elsikkadt a jelentőségük. Nem arról volt tehát szó, hogy eleve nem volt tezaurusz, melyet átvehettek volna (noha ilyenek évtizedek óta léteztek), hanem az, hogy nem ismerték fel a magyarázatok lehetőségének jelentőségét a katalógus fejlődésében, és azért nem alakították ki a bibliográfiai rekord 65X mezőibe kerülő tárgyszavakhoz és földrajzi nevekhez eleve a megjegyzések fölvételének lehetőségét.

A besorolási adatok megjegyzései ugyanis abban különböznek a bibliográfiai rekordok megjegyzésadataitól, hogy alapvetően nem akkor keletkeznek, amikor a rekordot fölveszik, hanem akkor, amikor a rekordot használják. Csak a besorolási adat használatkor derül ugyanis ki, hogy milyen probléma lehet velük.

A magyarázatokra lehetőséget nyújtó on-line katalógus sokkal szervezettebben fejleszhető, sokkal megbízhatóbban használható, ha mód van benne arra, hogy a besorolási adatokhoz megjegyzéseket rögzítsenek a feldolgozó munkasorán. Ez teljesen független attól, hogy tezauruszt alkalmaznak-e az adott rendszerben vagy sem, ha a bibliográfiai rekord 1XX és

65X mezőkbe ad hoc veszik fel a besorolási adatokat, a magyarázatok felvételére akkor is lehetőség van, mert minden korszerű könyvtári rendszer fel van készítve rájuk.

4. A metaadatok

A metaadatok elvileg a besorolási adatok tulajdonságai. Abban különböznek a tulajdonságoktól, hogy vagy vezérlő, vagy osztályozó, vagy mindkét szerepük van. Ide tartoznak a meghatározott jellemzőket és információs adatokat tartalmazó jelzetek (a rekordfej értékeinek egy része, a 005 és a 008 mező értékei), a tájékoztató adatmezők, mint a leírás rekordforrása (040), a szakcsoport (072) és az ETO-jelzet (080). Az utóbbi kettő a formátumban a besorolási rekord egy-egy osztályozási rendszerének az osztályát tartalmazhatja értéként. Ugyancsak metaadatok az indikátorok.

Az osztályozó szerepű metaadatok (pl. a rekord állapota, típusa, fajtája) egyben keresésre is felhasználhatók.

pozíció	adatelem neve	Megkötés	felhasználhatóság	
			vezérlés	Keresés
rekorfej				
00–04	Rekordhossz		vezérlő	
05	a rekord állapota	adott esetben 682 v. 688 mező is célszerű	vezérlő	keresésre
06	a rekord típusa		vezérlő	(keresésre)
10	az indikátor hossza		vezérlő	
11	az elmezőazonosító hossza		vezérlő	
12–16	az adatok báziscíme		vezérlő	
17	a leírás jellege		vezérlő	keresésre
20–23	a mutató térképe		vezérlő	
008 mező				
06	földrajzi alosztás	csak összetett tárgyszavak esetén	vezérlő	
07	átírás			keresésre
09	rekord fajtája		vezérlő	keresésre
10	katalogizálási szabvány	csak nem összetett tárgyszavak esetén		keresésre
11	tárgyszórendszer, teaurusz			keresésre
14	tételfej használata fő- vagy melléktételként	csak nem összetett tárgyszavak esetén	vezérlő	
15	tételfej használata tárgyi melléktételként	csak nem összetett tárgyszavak esetén	vezérlő	
17	tárgyköri alosztás (altárgyszó-típus)	csak nem összetett tárgyszavak esetén	vezérlő	keresésre
28	kormányzati szint típusa			keresésre
29	utalóértékelés		vezérlő	keresésre
31	rekordfeldolgozási jellemző		vezérlő	keresésre
32	személynév-megkülönböztetés			keresésre
33	megállapítás szintje		vezérlő	keresésre
38	rekordmódosítás jellege		vezérlő	keresésre
39	rekordforrás			keresésre
040	A rekord forrása			
041	A létrehozó adatai			
072	Szakcsoport			

6. táblázat. A HUNMARC metaadatai.

A metaadatok között számos olyan található, melyek kereshetők. A korszerű könyvtári rendszerek fel vannak készítve arra, hogy az online katalógusban ezek a keresési lehetőségek a laikus felhasználók számára rendelkezésre álljanak. A könyvtári rendszerek alkalmazásba vételekor ma még sokszor elsikkadt ez a lehetőség.

Bibliográfia

- [1] Avram, Henriette: MARC, its history and implications. Washington: Library of Congress, 1975. Életrajz: <http://en.wikipedia.org/wiki/Henriette_Avram>
- [2] Berke Barnabásné: Egy új magyar szabályzat, és kitekintés a nemzetközi szabályzatalkotási munkálatokra. In: Könyvtári Figyelő, 54. évf. 2005. 4. sz. <<http://www.ki.oszk.hu/kf/kfarchiv/2005/4/berke.html>>
- [3] Functional Requirements for Authority Data. A Conceptual Model. IFLA Working Group Functional Requirements and Numbering of Authority Records (FRANAR). Draft. 2007. 04. 01. – 70. p. <http://en.wikipedia.org/wiki/Functional_Requirements_for_Authority_Records> <<http://www.ifla.org.sg/VII/d4/FRANAR-ConceptualModel-2ndReview.pdf>>
- [4] Geotaurusz és geohistaurusz. Földrajzi és humángéográfiai nevek tezaurusza. Főszerk. Ungváry Rudolf; összeáll. Cserbák András ; [közr. a] Magyar Könyvtárosok Egyesülete és az Országos Széchényi Könyvtár. – 2009. április 1. változat. – Budapest : MKE, OSZK, 2009.
- [5] Gorman, Michael: International Standard Bibliographical Description and the new ISBDs. In: Journal of Librarianship and Information Science, Vol. 10, No. 2, 131-137 (1978)
- [6] HUNMARC, a bibliográfiai rekordok adatcsere formátuma. Összeáll. Sipos Márta; kész. az Országos Széchényi Könyvtár Fejlesztési Osztályán. Budapest: OSZK, 1993. 129 p. ISBN 963 200 344 6.
- [7] HUNMARC a besorolási rekordok adatcsere formátuma. Összeáll. Sipos Márta, Szabó Julianna, Ungváry Rudolf. [Budapest], Könyvtári Intézet, 2009. Tervezet.
- [8] IFLANET. Functional Requirements for Bibliographic Records. Fial Report. – IFLANET. Cataloguing Section. 1998. HTML version <<http://www.ifla.org/VII/s13/frbr/frbr.htm>>
- [9] International standard bibliographic description (ISBD) / recommended by the ISBD Review Group ; approved by the Standing Committee of the IFLA Cataloguing Section. — Preliminary consolidated ed. — München : K.G. Saur, 2007. — 1 vol. (loose-leaf) ; 32 cm. — (IFLA series on bibliographic control ; vol. 31). — ISBN 978-3-598-24280-9.
- [10] ISO/DP 5954–1985 Guidelines for the establishment and development of multilingual scientific and technical thesauri for information retrieval.
- [11] ISO/IS 2788–1986 Guidelines for the establishment and development of monolingual scientific and technical thesauri for information retrieval.
- [12] OSZK tezaurusz/Köztaurusz. Az Országos Széchényi Könyvtár és a közművelődési könyvtárak átfogó tezaurusza. – Főszerkesztő Ungváry Rudolf; [közr. a] Magyar Könyvtárosok Egyesülete és az Országos Széchényi Könyvtár. – 2009. április 1. változat. – Budapest : MKE, OSZK, 2009. <<http://www.ki.oszk.hu/107/page.php?57>> és <<http://mek.oszk.hu/adatbazis/thes.htm>> <<http://mek.oszk.hu/adat-bazis/thes.htm>>
- [13] Köztaurusz karbantartási felület: <http://www.ki.oszk.hu/107/page.php?57>
- [14] KSZ/5. Földrajzi nevek mint adatbázisrekordok tárgyi hozzáférési pontjai. Közreadja a Könyvtári és Szakirodalmi Tájékoztatási Szabványosítási Bizottság. Kiadja az Országos Széchényi Könyvtár, Budapest. A jóváhagyás időpontja: 2005. június. <http://www.ki.oszk.hu/szabalyzatok/foldrajzinevek_ksz5.pdf>
- [15] MARC21 Format for authority. [Washington]: Library of Congress. Network Development and MARC Standards Office; Cataloging Distribution Service. – 1999 Edition. Update No. 1 (October 2001) through Update No. 9 (October 2008) <<http://www.tlcdelivers.com/tlc/crs/clas0001.htm>>
- [16] MARC Format for Classification Data. [Washington]: Library of Congress. Network Development and MARC Standards Office; Cataloging Distribution Service. – 2000 Edition. Update No. 1 (October 2001) through Update No. 9 (October 2008) <<http://www.loc.gov/marc/classification/eccdhome.html>>
- [17] MSZ 3418–87 Magyar nyelvű információkereső tezauruszok. Szerkezete, részei és formái.
- [18] MSZ 3440/1–4 A bibliográfiai leírás besorolási adatai.
- [19] Pattie, Ling-yuh W. (Miko): Henriette Davidson Avram, the great legacy. In: Cataloging & Classification Quarterly. – 1988. Vol. 25. no. 3/3. – p. 67–81.
- [20] RELEX. Tezauruszok, szótárak, mutatók készítését támogató program lexikai egységek formájának és relációinak ellenőrzésére. Felhasználói kézikönyv. 3.0 változat. (Borland C++ nyelven WINDOWS számára.) Készítette Ungváry András és Ungváry Rudolf. Bp. Ariel Stúdió Bt., 2000. 47 p. [1. változat: 1992.] – KMK: 4–10864

- [21] Sipos Márta: USMARC – UseMARCON – HUNMARC. A bibliográfiai rekordok adatsere formátuma és a konverzió. In: Könyvtári Figyelő, 43. évf. 1997. 1. sz. – p. 73–80. <<http://www.ki.oszk.hu/kf/kfarchiv/1997/1/sipos.html>>
- [22] Tezaurusz karbantartási felület. Könyvtári Intézet. <<http://www.ki.oszk.hu/107/page.php?57>>